

PŘÍJMENÍ V EVROPSKÉM KONTEXTU: RAKOUSKO – ČESKÁ REPUBLIKA

1. Úvod

V kulturních vědách je známo, že příjmení vyskytující se ve Vídni a na severovýchodě rakouského Podunají mají velmi mnoho společného s Českou republikou. Široká veřejnost v Rakousku o tom ví také. Je to téma, o kterém se stále hovoří i v anekdotách, např. v „Telefonbuch-polka“ Georga Kreislera. V dobách, kdy fotbalová mužstva a jiná národní sportovní sdružení ještě nebyla utvářena mezinárodními „drafty“, nebyly prý rozdily v příjmeních hráčů mezi vídeňskými a pražskými fotbalovými kluby takřka znát. O tomto informoval m. j. známý rakouský filmový herec a komik Gunther Philipp (1918–2003) v rámci televizního interview. Příjmení *Philipp* byl umělecký pseudonym, jeho skutečné příjmení znělo *Placheta*. V mládí byl dlouhou dobu držitelem rakouského rekordu v závodním plavání na 100 metrů prsa, díky čemuž měl dobrý přehled o příjmeních jednotlivých členů sportovních týmů¹.

Zvláště ve fotbalu známe řadu špičkových vídeňských hráčů s českým příjmením. Jde o osoby, které byly v Rakousku přesmíru populární a ztělesňovaly rakouskou kulturu. Nejdůležitější z nich jsou:

Herbert Prohaska (nar. 1955), Ernst Stojaspal (1925–2002), Josef Uridil (1895–1962). Uridilovo příjmení se rovněž brzy objevilo na mnoha výrobcích, takže vzniklo kupříkladu Uridilovo pivo („Doppel-Malz-Bier Marke Uridil“) nebo Uridilovy cukrovinky („Kracheln“).

¹ https://de.wikipedia.org/wiki/Gunther_Philipp [cit. 15. 7. 2018].

Hermann Leopoldi, známý vídeňský skladatel, mu v roce 1922 vystavěl s foxtrotem „Heute spielt der Uridil“ hudební pomník².

Matthias Sindelar (1903–1939), neboli Matěj Šindelář, patří do dnes k nejslavnějším fotbalovým hráčům Rakouska. Kromě svých nezapomenutelných sportovních výkonů se rovněž vepsal do dějin jako rakouský vlastenec, který i po připojení Rakouska k hitlerovskému Německu silně provokoval protihráče během fotbalového zápasu. Jeho předčasná smrt v roce 1939 byla prezentována jako protest proti fašistickému režimu. Po roce 1945 byl posmrtně rehabilitován^{3,4}.

Podobnou situaci můžeme pozorovat u politiků, když se zaměříme třeba na příjmení rakouských spolkových kancléřů, kteří působili

² https://de.wikipedia.org/wiki/Josef_Uridil [cit. 15. 7. 2018].

³ https://de.wikipedia.org/wiki/Matthias_Sindelar [cit. 15. 7. 2018].

⁴ Srov. následující výklady Friedricha Torberga v dopise Victoru von Kahlerovi: „Sie schreiben: ‚Šindelář‘, und das ist falsch, obwohl es richtig ist. Ich stelle das [...] fest, weil mir gleich hier eine bemerkenswerte Wurzel des österreichischen Zaubers vergraben scheint. Denn siehe, obwohl er sich ‚Sindelar‘ schrieb, wurde er selbstverständlich von jedem Wiener, der ihn kannte, also von jedem Wiener, ‚Schindelar‘ ausgesprochen, und wäre wahrscheinlich vollkommen korrekt ‚Schindelarsch‘ ausgesprochen worden, wenn solcher Endsilbe nicht eine veräterische Eigen-Bedeutung innegewohnt hätte.

Uridil, der seinerzeitige ‚Tank‘ des Rapidsturms, auch Ihnen vielleicht noch erinnerlich aus dem Volkslied ‚Heute spielt der Uridil‘ [...].

Uridil also, obwohl er sich nicht ‚Uřidil‘ schrieb, wurde ‚Urschidil‘ ausgesprochen, genau so selbstverständlich wie Sindelar mit Sch – denn diese Kenntnis oder dieser Sprach-Instinkt ist dem Wiener eben selbstverständlich. Und so wird Sindelar in einem höheren Sinn tatsächlich zu einem Überbleibsel der ‚k. u. k. Herrlichkeit‘. (Daß er nach dem Einzug der Nazi Selbstmord begangen hat, wissen Sie wahrscheinlich; wenn ich brav bin, erlaube ich mir einmal, Ihnen die ‚Ballade auf den Tod eines Fußballspielers‘ zu schicken, die ich damals geschrieben habe.)“ (Friedrich Torberg, Kaffeehaus war überall. Briefwechsel mit Käuzen und Originalen, Wien 1982, s. 247).

v letech 1964–2000: *Klaus, Kreisky, Sinowatz, Vranitzky, Klima*. Ale i v současnosti (10. 5. 2016) se můžeme na politické scéně setkat s českými příjmeními. Momentálně působí jak na české tak na rakouské straně vrcholový politik jménem *Sobotka*:

- Bohuslav Sobotka je předsedou České strany sociálně demokratické (ČSSD), bývalý ministr financí a od 17. ledna 2014 předseda vlády České republiky.
- Wolfgang Sobotka je od 21. dubna 2016 rakouský ministr vnitra. Předtím byl od roku 1998 dolnorakouským ministrem financí a od roku 2009 zástupcem zemského hejtmána (Landeshauptmann).

Tito dva politici se dříve nebo později setkají, až Rakušan navštíví svého kolegu v Praze anebo Čech svého kolegu ve Vídni, např. v záležitosti valečných úprchlíků. V každém případě navštívuje pan Sobotka pana Sobotku.

2. Ke zmapování příjmení

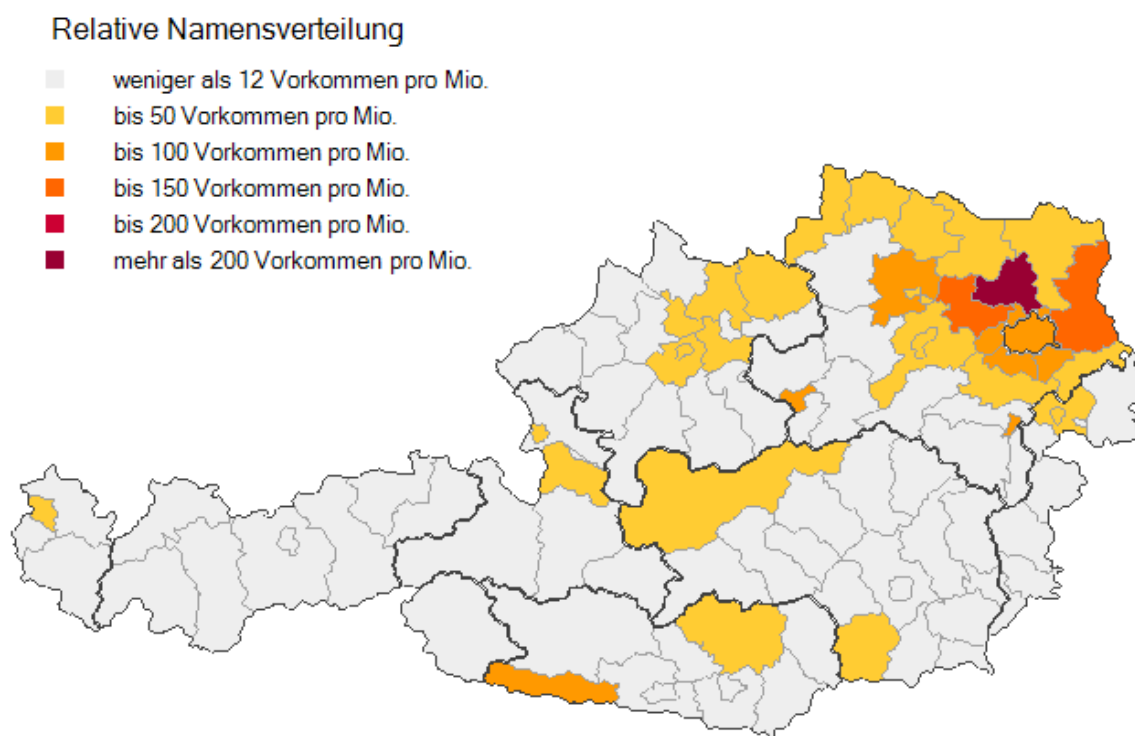
Již několik let je možné mapovat příjmení v Rakousku (dále: A) a v České republice (dále: CZ) s ohledem na geografické četnosti. Pro příklad *Sobotka* používáme mapovací programy v **Kdejsme** a **Geogen Austria**. Mapy v Kdejsme se zakládají na databázi českého ministerstva vnitra z roku 2014, Geogen Austria na telefonním seznamu z roku 2005. Absolutní počet zmapovaných nositelů jmen se zde uvádí pro lepší srovnatelnost u každé mapy – u Geogen je nutno jej vypočítat (běžným faktorem 2,8 osob na 1 telefonní připojení)⁵.

Četnější výskyt příjmení *Sobotka* zjišťujeme na Česko-moravské vrchovině a na jihozápadní Moravě. Je známo, že v 19. a v raném 20. století emigrovalo několik set tisíc osob z bývalých korunních zemí

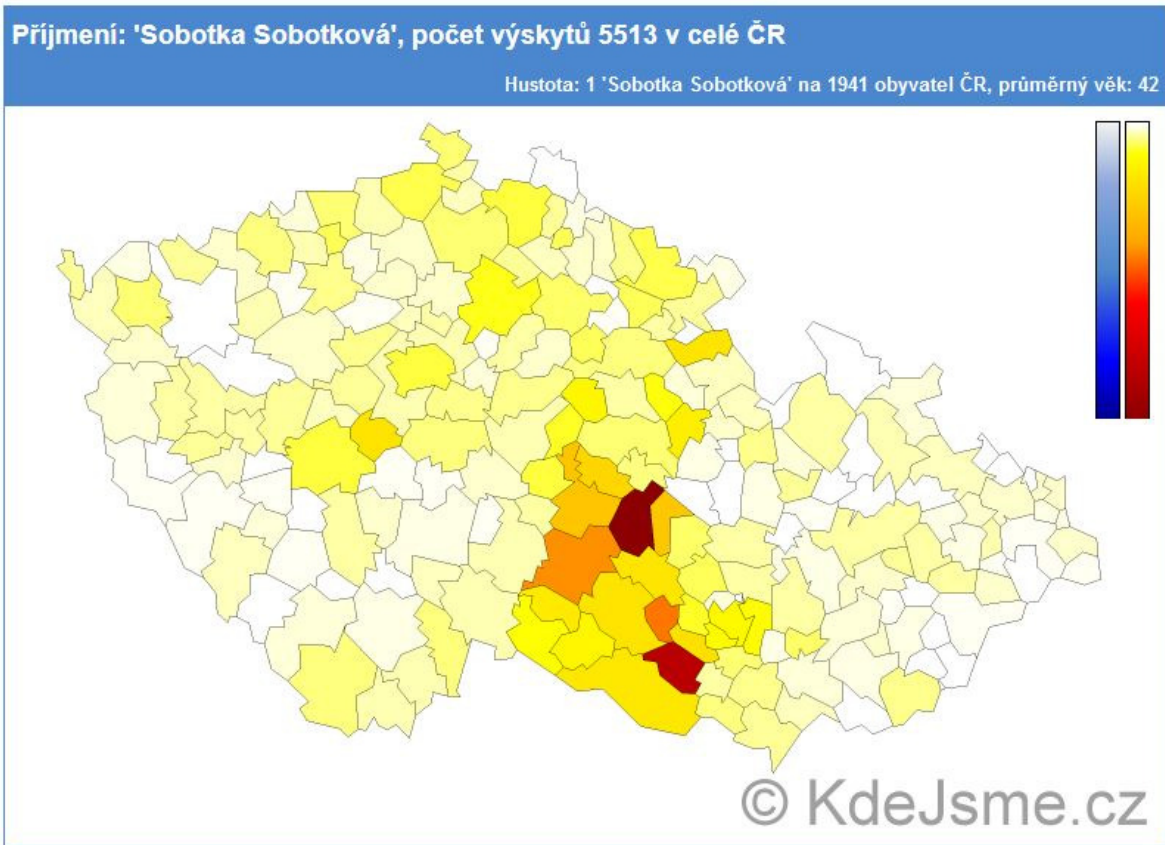
⁵ Srov. Konrad Kunze, *dtv-Atlas Familiennamen*, 5. Aufl., München 2004, s. 199.

Čechy, Morava a Slezsko do Vídně a okolí. Tam se nacházelo centrum tehdejšího mnohonárodnostního státu. Dnes lze tuto vnitrostátní migraci doložit jak výskytem příjmení, tak historickými dokumenty.

Z onomastického hlediska nesou příjmení z Čech, Moravy a české části Slezska určité znaky, které je charakterizují jako velmi pravděpodobně v této oblasti utvořená/vzniklá. Když tyto znaky nalezneme také u jistého množství příjmení v rakouském Podunají, tak se jedná s velkou pravděpodobností o migrační jména. Například se příjmení, která v minulém slovesném tvaru končí na *-l*, pokládají za typicky česká: *Klestil* (Thomas Klestil, spolkový prezident), *Dohnal* (Johanna Dohnal, ministryně pro ženské záležitosti) atd.

Obr. 1: Rozšíření příjmení *Sobotka* v A (ca. 600 osob)

Obr. 2: Rozšíření příjmení *Sobotka* v CZ (5513 osob)

Dále existují příjmení, která pocházejí z německého jazyka, ale nemohou být utvořena v Podunají. Jsou to jména z (historického) východo-středoněmeckého nářečního území (severní Čechy, severní Morava, Slezsko). Znamé příklady jsou *Schubert* (Franz Schubert, komponista) nebo *Hainisch* (Michael Hainisch, spolkový prezident).

Musíme vždy vzít v úvahu, zda určité jméno není považováno mylně za české. Proto je nutné ověřit i jiné možnosti původu. Příjmení *Novak* má v Rakousku dva areály rozšíření: často se vyskytující vzor na severovýchodě a kumulace na jižním okraji ve spolkové zemi Korutansko. Toto lze vysvětlit jenom tím, že příjmení *Novak* existuje také ve slovinštině. Přinejmenším se často prokazuje v historickém slovinském nářečním území v Korutansku.

A jak je to tedy s příjmením *Sobotka*? Teoretickým východiskem by bylo Polsko. Na severovýchodě Polska se *Sobotka* skutečně vyskytuje. Na druhé straně tato oblast rozšíření nikdy nebyla součástí habs-

burské monarchie. Imigrace z ciziny nebyla častým jevem. I když to nelze úplně vyloučit, ale s největší pravděpodobností není naše příjmení z Polska. Neověřena je dosud možnost slovenského původu. Za jazykovou hranici mezi slovenským a německým jazykem je zhruba považována řeka Morava/March. Slovenština příležitostně v minulosti i současnosti přesahuje přes řeku na západ. Původ a jazykovědné zařazení historických slovanských nářečí vyskytujících se na rakouský břeh řeky Moravy/March a na s ním hraničící Moravské pole/Marchfeld, které je dobře známé ze středověkých dějin (bitva na Moravském poli, Dürnkrot/Suché Kruty a Jedenspeigen, 26. srpna 1278), nejsou zcela jasné. Lze očekávat chorvátské, slovenské a moravské vlivy v příjmeních již v předprůmyslovém období. Statisticky tato stará slovanská jména nemají pravděpodobně velký význam. Je ale třeba zmínit ještě mladší přistěhovalectví z Československa: poměrně malý počet Němců z Čech a z Moravy, kteří přicházeli do Vídně a okolí, migranti z roku 1968, pracovní migrace v nedávné době a přeshraniční svatby po roce 1989.

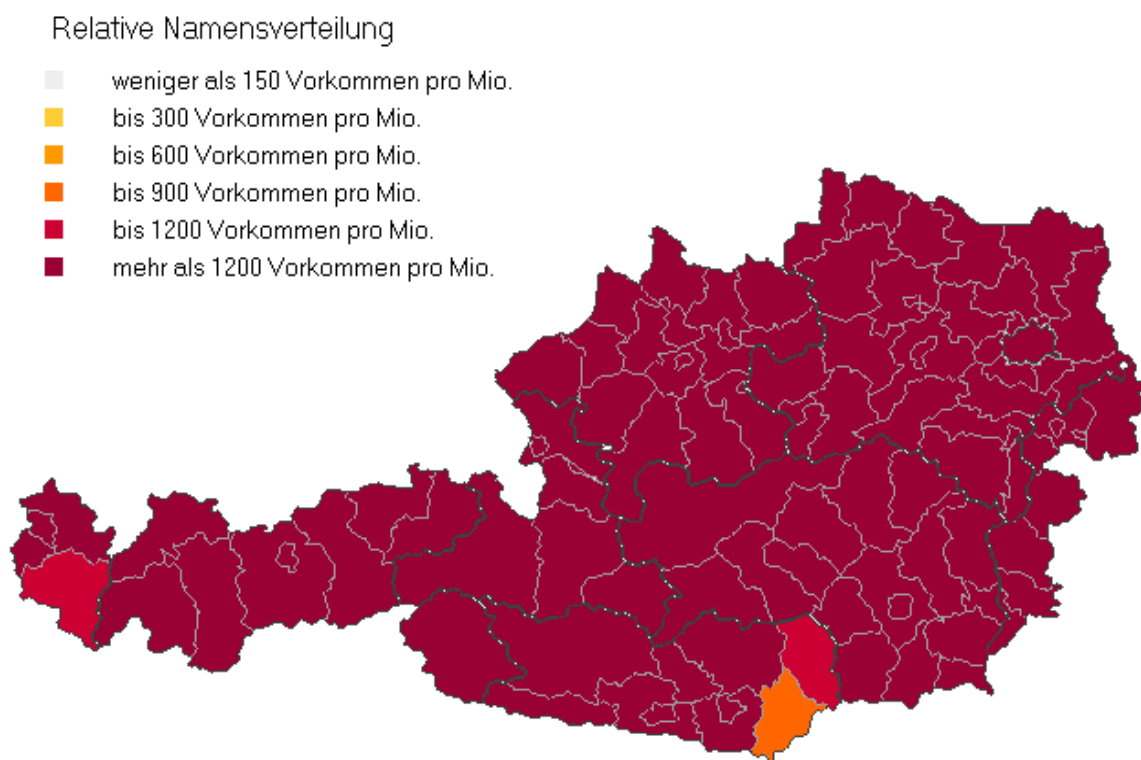
Nesmíme zapomínat na to, že existují i statisticky velmi častá příjmení na obou stranách – jak v A tak v CZ –, aniž to bylo způsobeno migrací z jedné země do druhé, např. *Horvath* (viz kap. 4.3). A na konec je zapotřebí se ptát, zda se osoby nepřistěhovaly za dob monarchie ze státního území dnešního Rakouska do území dnešní České republiky. Touto otázkou se zabývá m. j. Wöss v aktuální publikaci⁶. Příjmení na *-inger* se považují za „podunajsko-rakouská“ a kromě toho jsou v A velmi častá. Jejich historickým těžištěm rozšíření je středobavorská nářeční oblast ve svém pozdněstředověkém sídelním území. Na sever státní hranice A/CZ však nedosahují. Z nepatrného počtu pří-

⁶ Bertold Wöss, Familiennamen auf *-inger* in den Nachfolgestaaten der österreichischen Monarchie. In: Csaba Földes (ed.), *Interkulturelle Linguistik als Forschungsorientierung in der mitteleuropäischen Germanistik*, Tübingen 2017 (Beiträge zur Interkulturellen Germanistik 8), s. 251–263.

jmení na *-inger* v CZ lze vyvodit, že přistěhování dotyčných osob na území dnešní CZ bylo způsobeno hlavně tím, že se jednalo o staro-rakouské úředníky (nehledě na osudy jednotlivců). Kdyby se dříve jednalo o rozsáhlejší migraci, dalo by se i přes odsun Němců očekávat častější výskyt typu *-inger*.

3. Typické vzory rozšíření v Rakousku

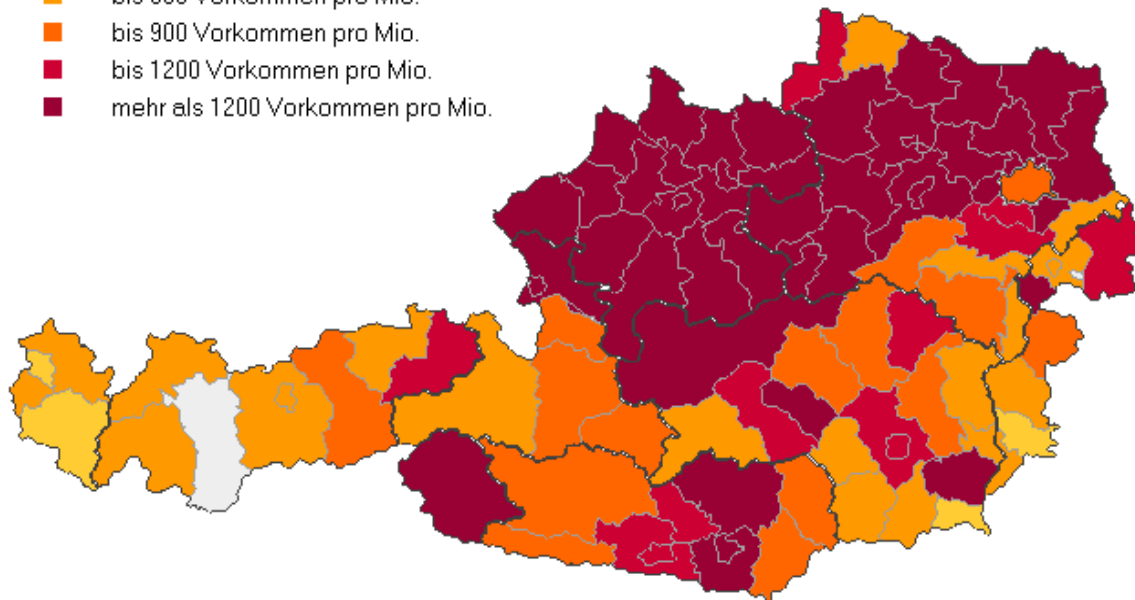
Následující mapy ukazují četnost příjmení a jejich součástí, jakož i geografické rozšíření. Mapy s distribucí byly zhotoveny programem **Geogen** na základě rakouských telefonních přípojení v roce 2005. Mapování se provádělo poměrným způsobem na okresní úrovni, s hraniční hodnotou 150 a s odstupem 300, t. z. že se okres s výskytem 150 osob na milion zabarvuje nejsvětlejším odstínem, odstup mezi dalšími kategoriemi činí 300. Od 1200 výskytů na milion se okres zabarvuje nejtemnější barvou.

Obr. 3: Rozšíření příjmení na *-hofer* v A (ca. 118.000 osob)

Relative Namensverteilung

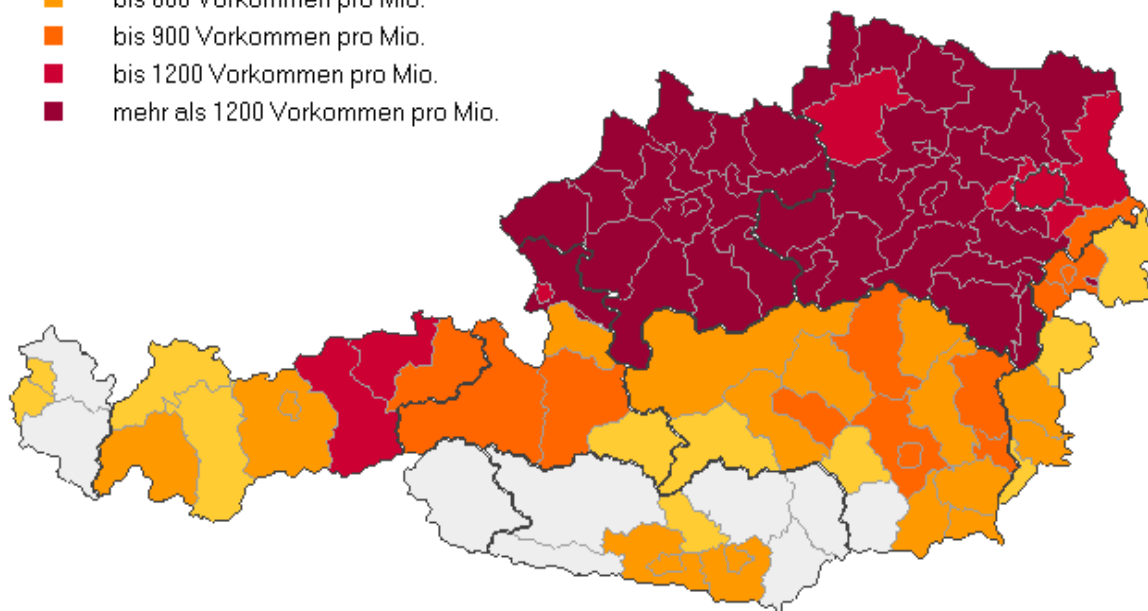
- weniger als 150 Vorkommen pro Mio.
- bis 300 Vorkommen pro Mio.
- bis 600 Vorkommen pro Mio.
- bis 900 Vorkommen pro Mio.
- bis 1200 Vorkommen pro Mio.
- mehr als 1200 Vorkommen pro Mio.

Obr. 4: Rozšíření příjmení na *-dorfer* v A (ca. 33.000 osob)

Relative Namensverteilung

- weniger als 150 Vorkommen pro Mio.
- bis 300 Vorkommen pro Mio.
- bis 600 Vorkommen pro Mio.
- bis 900 Vorkommen pro Mio.
- bis 1200 Vorkommen pro Mio.
- mehr als 1200 Vorkommen pro Mio.

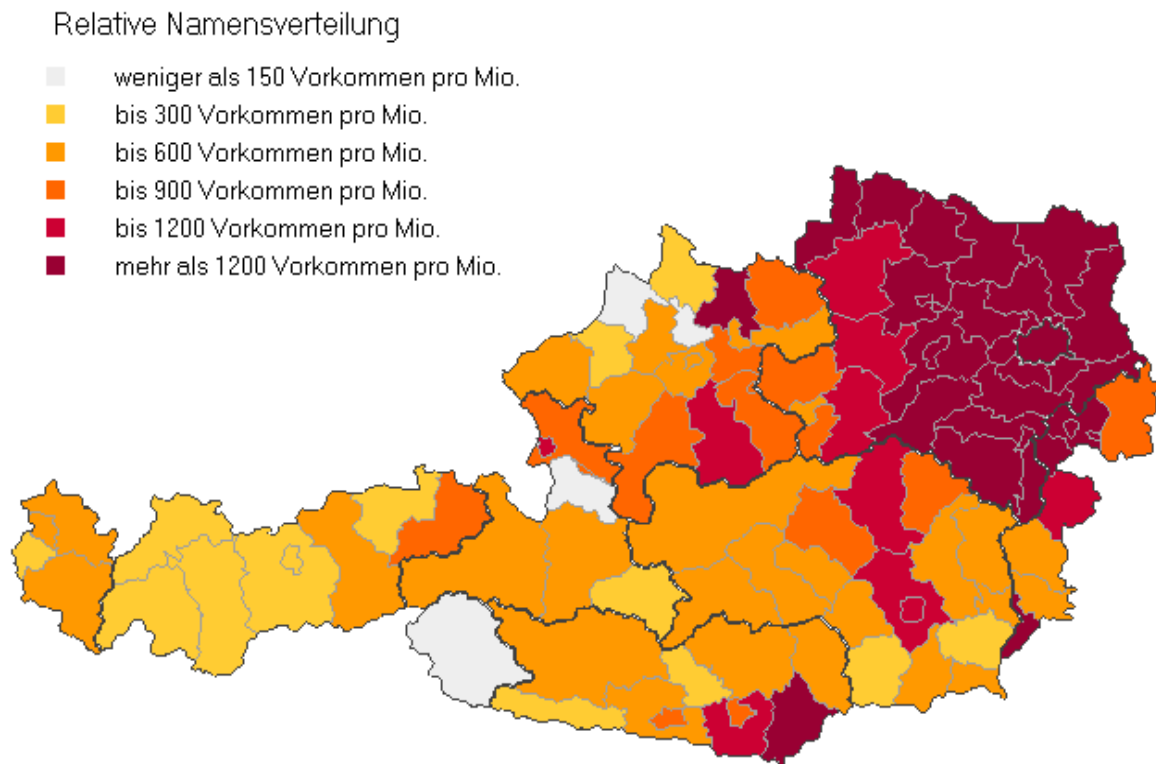

Obr. 5: Rozšíření příjmení na *-böck* v A (ca. 32.000 osob)

Zmapování částí příjmení končících na *-hofer*, *-dorfer* a *-böck* odráží typické prostorové vzory. Část *-hofer* vznikla derivací od jména selského dvora, *-dorfer* se tvoří k jménu většího sídelního útvaru a *-böck* k hydronymu nebo toponymu na *-bach*.

Pro porovnání s tímto nyní následují četnost a geografické rozmístění příjmení končících na *-cek* (včetně nejčastějších, zčásti německé ortografii přizpůsobených variant psaní, totiž *-czek*, *-csek* a *-tschek*). Vyobrazení č. 6 zobrazuje: s přibližně 31.000 osobami tato příjmení vykazují podobně vysokou četnost jako příjmení právě zmíněná, jako „typicky rakouská“ vnímaná příjmení na *-dorfer* (33.000 osob) resp. na *-böck* (32.000 osob). Nejedná se tedy o neobvyklou nebo „exotickou“ součást příjmení. Oblastně, na severovýchodě Rakouska, je *-cek* ap. dokonce vysokofrekvenční. Předkové všech nositelů těchto jmen se přistěhovali s velkou pravděpodobností z Čech, Moravy nebo Slezska. Oblast rozšíření typu *-cek* atd. se může považovat za základní paradigma těchto migračních jmen⁷. Vedle Vídně a severovýchodu se nacházejí menší kumulace hlavně v a okolo hlavních měst spolkových zemí, např. Linz, Graz, Salzburg, Klagenfurt.

⁷ Srov. Karl Hohensinner, Nicht-autochthone Familiennamen in Österreich: Gibt es ein „Böhmisches Muster“ bei der Kartierung von Familiennamen? In: Csaba Földes (ed.), Interkulturelle Linguistik als Forschungsorientierung in der mitteleuropäischen Germanistik, Tübingen 2017 (Beiträge zur Interkulturellen Germanistik 8), s. 63–80.

Obr. 6: Rozšíření příjmení na -cek/-czek/-csek/-tschek v A (ca. 31.000 osob)

Na pozadí charakteristického rozšíření typu *-cek* atd. nyní pohlédneme na následující příjmení v A (viz vyobr. 7 až 9):

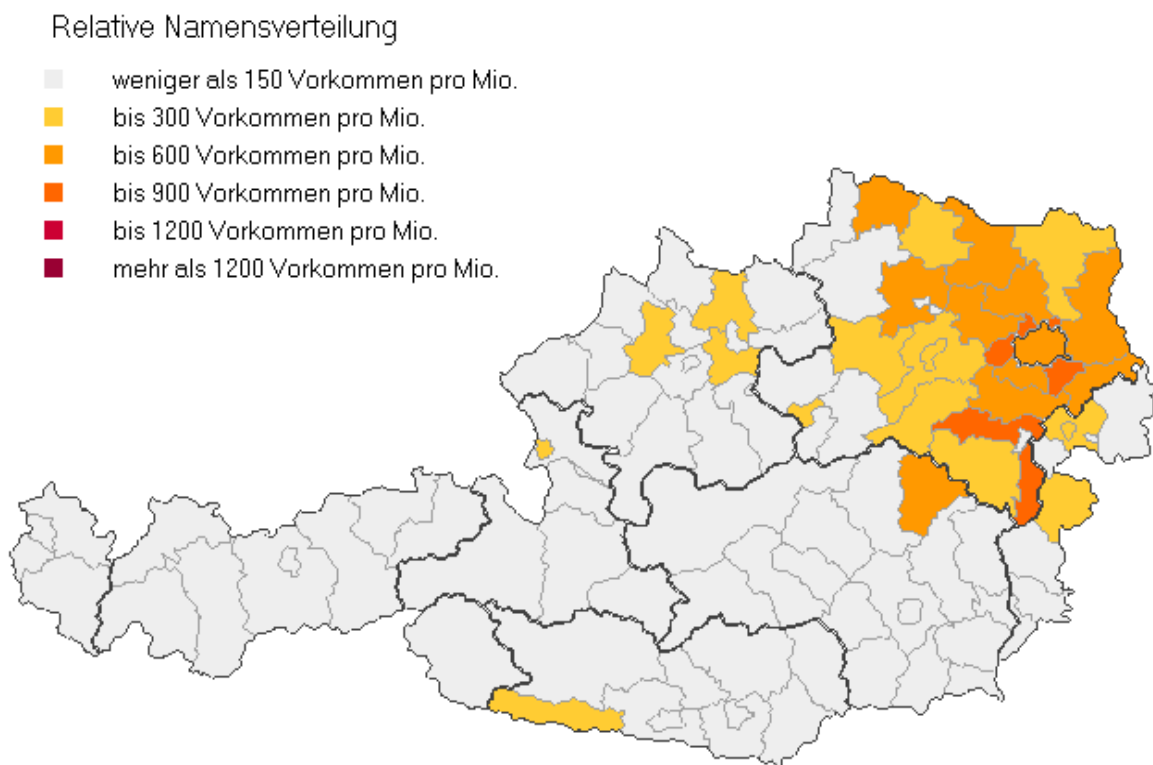
Svoboda: 2. nejčastější české příjmení vychází z apelativa *svoboda*, které se používalo k pojmenování osoby svobodné, t. z. jenom císaři poddané, člověka vládnoucího jinými privilegii nebo osoby zvlášť milující svobodu⁸.

Procházka/Prochaska: 6. nejčastější české příjmení má původ v apelativu *procházka*, které sloužilo k charakterizování jezdících lidí jako např. řezníků (pro nákup jatečného dobytka) nebo vandrovních tovaryšů, ale i zahalečů⁹.

⁸ Srov. Dobrava Moldanová, *Naše příjmení*, Praha 2004, s. 178.

⁹ Srov. Moldanová, o. c. v pozn. 8, s. 148.

Šub(e)rt: Základem je německé příjmení *Schubert* ap., které se jako jméno podle zaměstnání vysvětluje z apelativa stříhněm. *schuoch-würhte, schuochworhte* ‘švec’¹⁰.

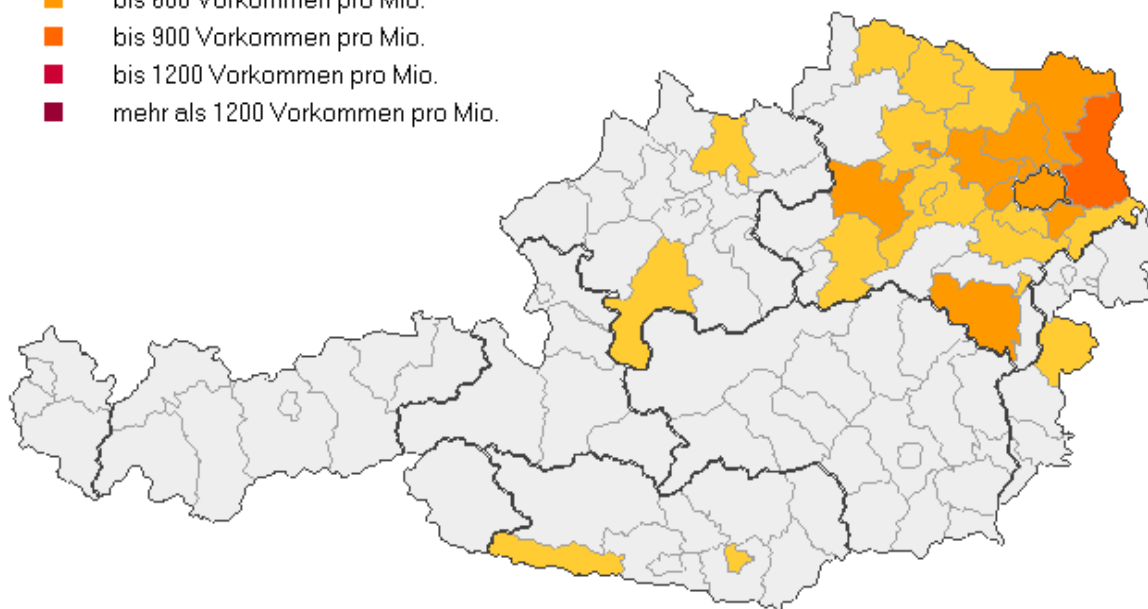

Obr. 7: Rozšíření příjmení *Swoboda/Svoboda* v A (ca. 4.400 osob)

¹⁰ Srov. Rosa Kohlheim/Volker Kohlheim, *Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 2005, s. 604 n.; Moldanová, o. c. v pozn. 8, s. 192.

Relative Namensverteilung

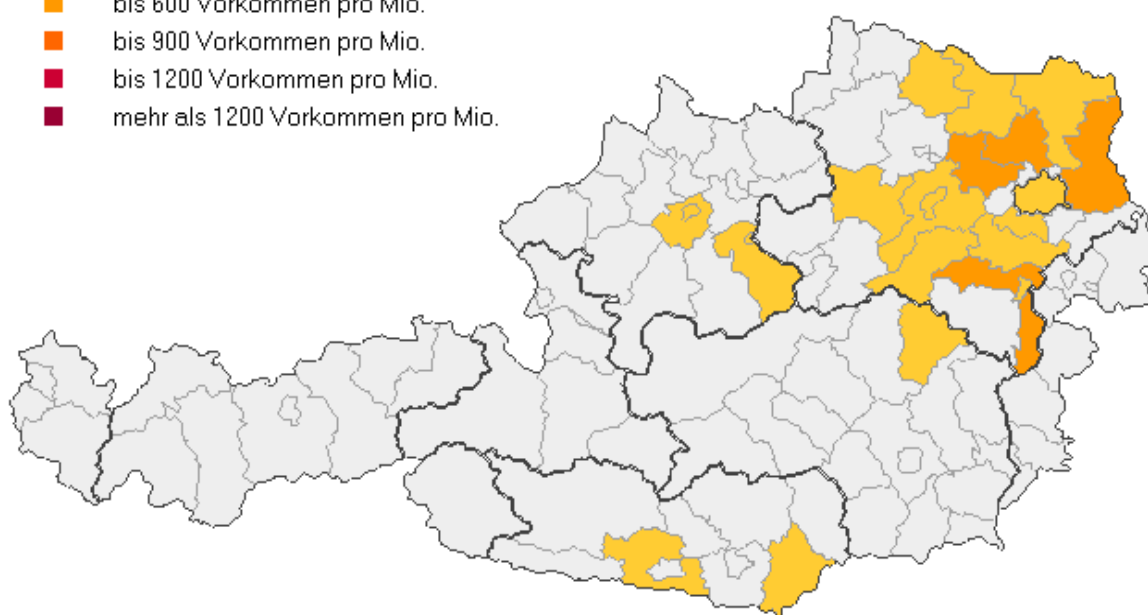
- weniger als 150 Vorkommen pro Mio.
- bis 300 Vorkommen pro Mio.
- bis 600 Vorkommen pro Mio.
- bis 900 Vorkommen pro Mio.
- bis 1200 Vorkommen pro Mio.
- mehr als 1200 Vorkommen pro Mio.

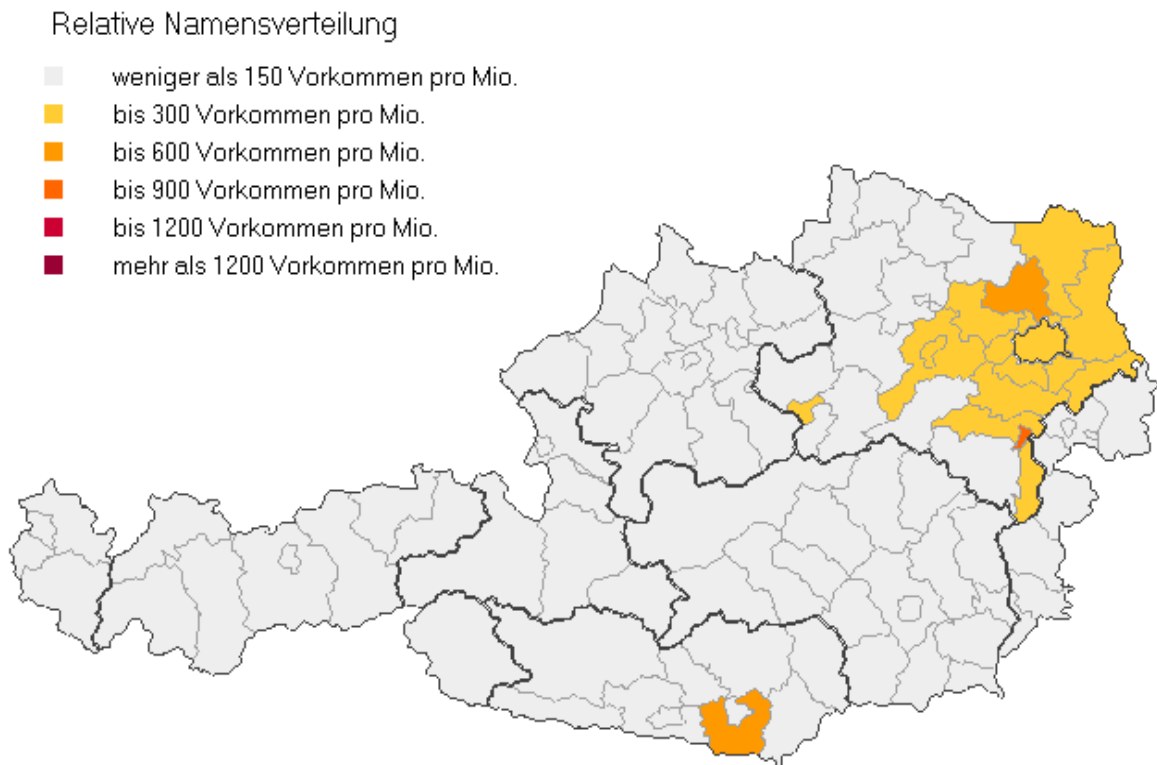
Obr. 8: Rozšíření příjmení *Pro(c)haska/Pro(c)hazka* v A (ca. 3.200 osob)

Relative Namensverteilung

- weniger als 150 Vorkommen pro Mio.
- bis 300 Vorkommen pro Mio.
- bis 600 Vorkommen pro Mio.
- bis 900 Vorkommen pro Mio.
- bis 1200 Vorkommen pro Mio.
- mehr als 1200 Vorkommen pro Mio.

Obr. 9: Rozšíření příjmení *Schubert/Subert/Subrt* v A (ca. 2.800 osob)

Obr. 10: Rozšíření příjmení *Nemecek/Nemetz/Niemetz* v A (ca. 2.200 osob)

Němec: 10. nejčastější české příjmení odpovídá apelativu *Němec*, které v použití jako příjmi pojmenovávalo přistěhovalce z německých zemí resp. z německy mluvících regionů nebo lidi stýkající se s Němci resp. s Německem¹¹.

4. Vzorové příklady z A a CZ

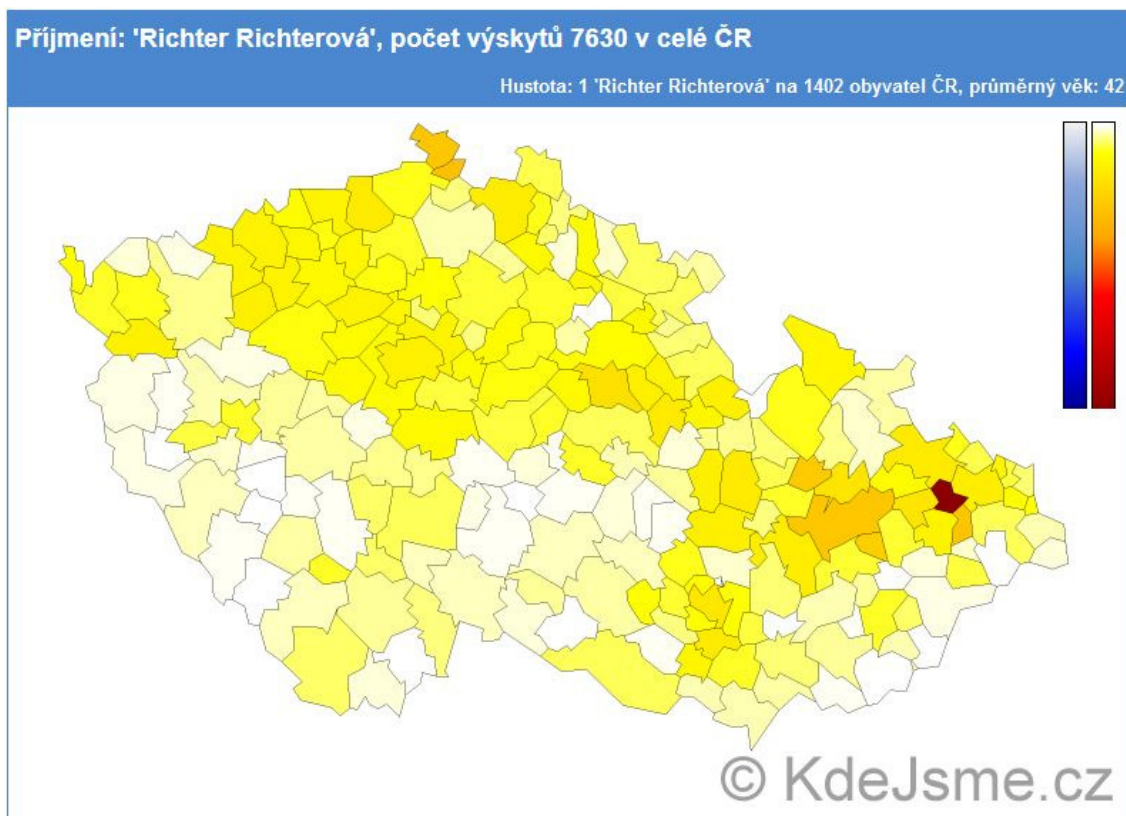
Následují tři příklady vysokofrekvenčních příjmení, která se vyskytují jak v A tak i v CZ. Vzhledem k jejich vzniku se zčásti projevují souvislosti, zčásti se však utvořila úplně nezávisle na protějšku.

¹¹ Srov. Moldanová, o. c. v pozn. 8, s. 125.

4.1 Richter, Rychtář (ap.)

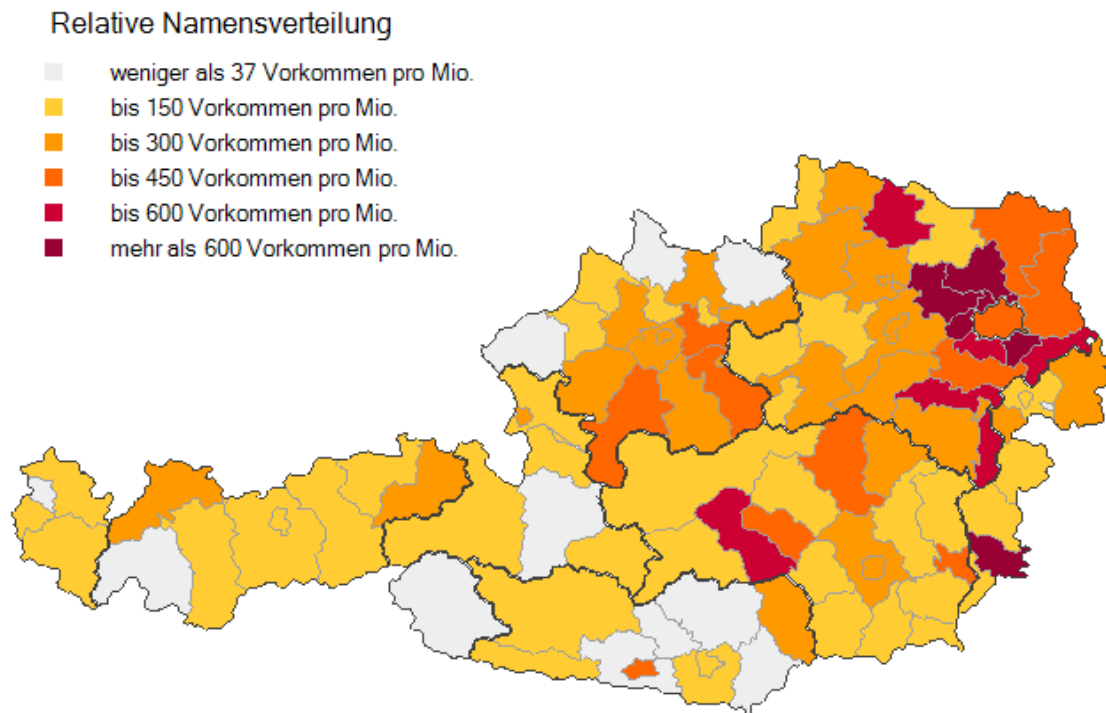
Příjmení *Richter* může být v A autochtonní nebo migrační jméno. Pro Horní Rakousko kolem roku 1820 prokázal Hohensinner malé rozšíření¹². Pozoruhodné je, že je toto příjmení v CZ častější než v A (7.630 vs. 5.070 osob).

Když vycházíme z aktuálního rozšíření příjmení *Richter* v CZ (viz obr. 11), tak lze jméno *Richter* právem považovat za migrační. Mapa ukazuje vhodně i větší rozšíření uvnitř A (obr. 12). Příčiny dalších kumulací nejsou ještě onomasticky vyzkoumány.

Obr. 11: Rozšíření příjmení *Richter/Richterová* v CZ (7.630 osob)

¹² Karl Hohensinner, *Familiennamen-Atlas von Oberösterreich. Namen und Berufe*, Linz 2011, s. 158.

Obr. 12: Rozšíření příjmení *Richter* v A podle Geogen (ca. 5070 osob)

Výskyt různých psaní v CZ (podle Kdejsme; pokaždé včetně *-ová*):

Richter	7630	severní Čechy, střední Čechy, severní Morava, Slezsko
Rychter	45	střední Čechy, východní Čechy
Richtr	1719	severní Čechy, severozápadní Morava
Rychtr	245	severovýchodní Čechy
Rychtář	564	jižní Čechy, Slezsko

Srov. i Moldanová¹³: **Richt(e)r** – 112. nejčastější české příjmení; z něm. apelativa s významem ‘soudce, starosta obce podle franského práva’; **Rychta** (doloženo 1474), **Rychtář** – z apelativ *rychta* a *rychtář*, **Rychtařík** (1387 *Jescone dicto Rychtarzyk*), **Rychtar**, **Rychtárek** ap.

¹³ Moldanová, o. c. v pozn. 8, s. 156, 161.

K etymologii českých příjmení:

Richter, Rychter, Richtr, Rychtr < střhněm. *rihtære* ‘pořadatel, správce; (na východě také) hlava vesnice’¹⁴ nebo poněmčení českého příjmení *Rychtář* (srov. Beneš¹⁵: V českých urbářích se psala příjmi podle zaměstnání v podobě české, v pozdějších německých se ustálila podoba německá (jako např. *Jiřík Rychtář* > *Georg Richter*); v Německu je příjmení *Richter* rozšířené všude, má však zřetelné těžiště na jihovýchodě středního Německa, na které přímo navazuje oblast rozšíření příjmení *Richter* v CZ.

Beneš¹⁶ zmiňuje k roku 1585 přistěhování osoby jménem *Richter* ze Slezska do Ivančic (jižní Morava). Na Opavsku je doložena přeměna příjmení *Rychtář* v *Richter* už v 16. stol.¹⁷.

Rychtář < stč. *rychtář* ‘hlava vesnice, soudce’¹⁸ (srov. i Příruční slovník jazyka českého¹⁹: *rychtář* = „někdejší představitel, vykonavatel královské n. vrchnostenské moci v obci (do r. 1848)“; městský rychtář = „někdejší volený úředník pražský s policejní mocí“; „(zast. a lid.) představený obce, starosta (po r. 1848)“ a Akademický slovník cizích slov²⁰: *rychtář* = „hist. úředník s nižší soudní pravomocí dosazovaný

¹⁴ Josef Karlmann Brechenmacher, *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen*, Bd. 2, Limburg a. d. Lahn 1963, s. 406.

¹⁵ Josef Beneš, *O českých příjmeních*, Praha 1962, s. 322.

¹⁶ Josef Beneš, *Německá příjmení u Čechů*, sv. 1, Ústí nad Labem 1998, s. 36.

¹⁷ Beneš, o. c. v pozn. 16, s. 64.

¹⁸ Jaromír Bělič/Adolf Kamiš/Karel Kučera, *Malý staročeský slovník*, Praha 1979, s. 432.

¹⁹ Příruční slovník jazyka českého, sv. 4/2, Praha 1944, s. 1104.

²⁰ Akademický slovník cizích slov. Kolektiv autorů pod vedením Věry Petráčkové a Jiřího Krause, Praha 1998, s. 670.

feudální vrchností do měst a vsí“; „zast. ob. (po r. 1848) starosta“) nebo – pravděpodobně méně často – počestění něm. *Richter*. Svoboda²¹ vztahuje příjmení *Rychtář* spolu s *Písař*, *Starosta*, *Stráž*, *Šultys* (< střhněm. *schultheize* ‘soudce, hlava vesnice’²²), *Truksa* (< střhněm. *truhtsaetze* ‘stolník’²³) k příjmením podle stavu, povolání atd. Stč. *rychtář* je výpůjčkou ze střhněm. *rihtære*, srov. Havránek²⁴: „[...] in die Zeit der Entfaltung des städtischen Lebens, das seit dem 12. Jahrhundert mit deutscher Kolonisation verbunden war, fallen *rychtář*, *purkmistr*, *clo*, *rada*, *rathús*, *plac*, *rynk* (Richter, Bürgermeister, Zoll, Rat, Rathaus, Platz, Ring) [...] u. ä.“

Také české slovo *soudce* (není úplně synonymní se slovem *rychtář*!) je doloženo už ve staročestíně (*súdcě*²⁵), ale toto apelativum se nepoužívalo jako příjmi/příjmení. Jinak je tomu třeba u č. *starosta*: příjmení *Starosta* se vyskytuje velmi často (Kdejsme: 502 záznamů; zřetelné těžiště je ve Středních Čechách; podle Beneše²⁶ je doloženo už v 15. stol.: 1444 *Vitum Starosta dictum*).

Ortograficky resp. foneticky češtině přizpůsobená příjmení *Rychter*, *Richtr*, *Rychtr* a příjmení *Rychtář*, které se zakládá na českém apelativu, se mohou poněmčít v podobě *Richter*.

²¹ Jan Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, s. 192.

²² Matthias Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Bd. 2, Leipzig 1876, s. 815.

²³ Lexer, o. c. v pozn. 22, s. 1542 n.

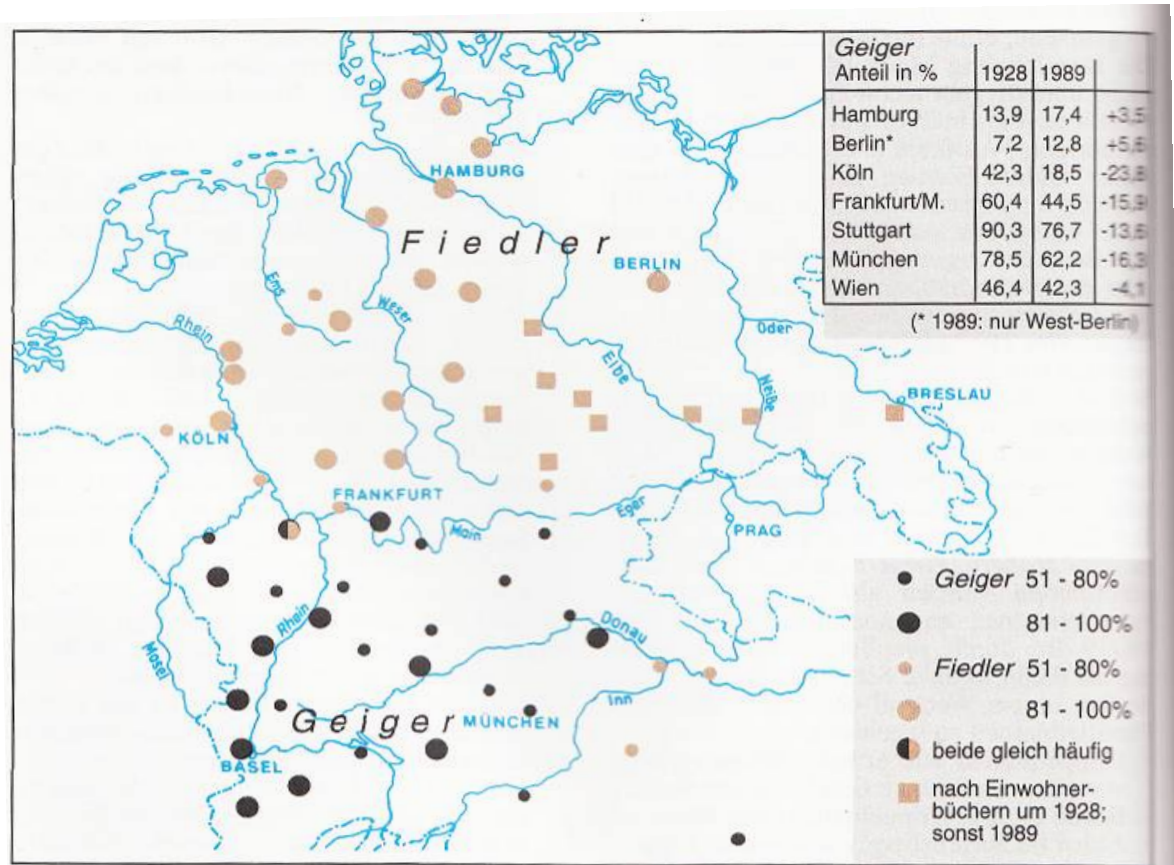
²⁴ Bohuslav Havránek, *Die sprachlichen Beziehungen zwischen dem Tschechischen und Deutschen*. In: Bohuslav Havránek/Rudolf Fischer (eds.), *Deutschtschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur. Aufsätze und Studien*, Berlin 1965, s. 16.

²⁵ Bělič/Kamiš/Kučera, o. c. v pozn. 18, s. 487.

²⁶ Beneš, o. c. v pozn. 15, s. 221.

4.2 Geiger a Fiedler

Příjmení *Geiger* a *Fiedler* lze vyložit za synonymní derivace od apellativ *Geige* a *Fiedel*. Existuje známé rozšíření obou jmen v německé jazykové oblasti (viz vyobr. 13).

Obr. 13: Rozšíření příjmení *Fiedler* a *Geiger*²⁷

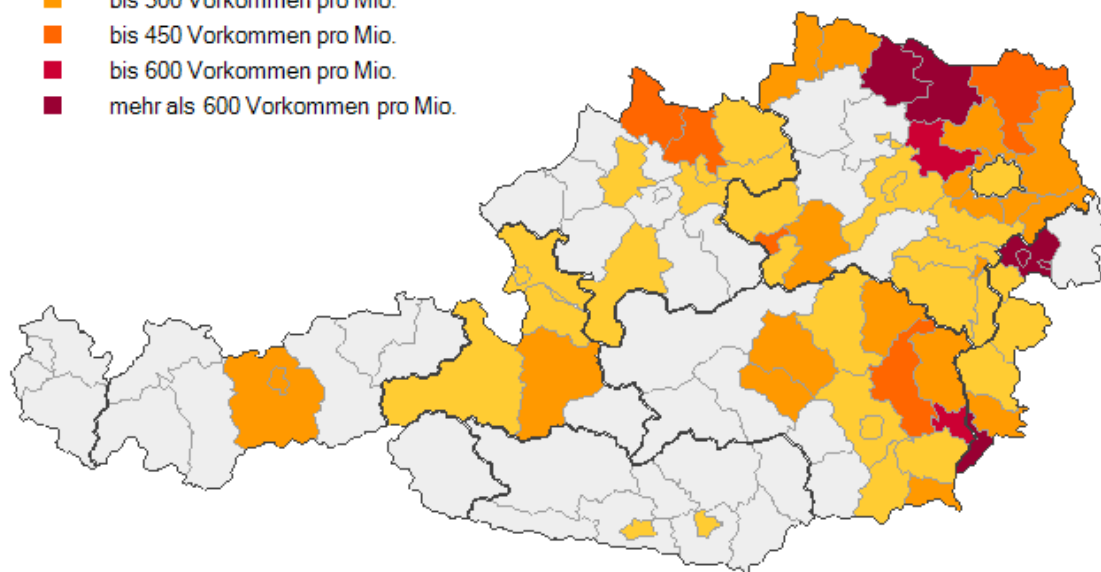
Rozšíření obou příjmení v Rakousku je patrné z obr. 14 a 15. Netytické je v A kumulační území příjmení *Fi(e)dlar* na severovýchodě, které připomíná již zmíněný „český vzor“.

Z přehledu vyplývá, že rozšíření příjmení *Geiger* a *Fiedler* v CZ odpovídá jazykovědeckému očekávání. S výskytem 3.294 je četnost *Fiedlera* poněkud vyšší než v A s počtem kolem 2.800 (viz obr. 16 a 14).

²⁷ Kunze, o. c. v pozn. 5, s. 134.

Relative Namensverteilung

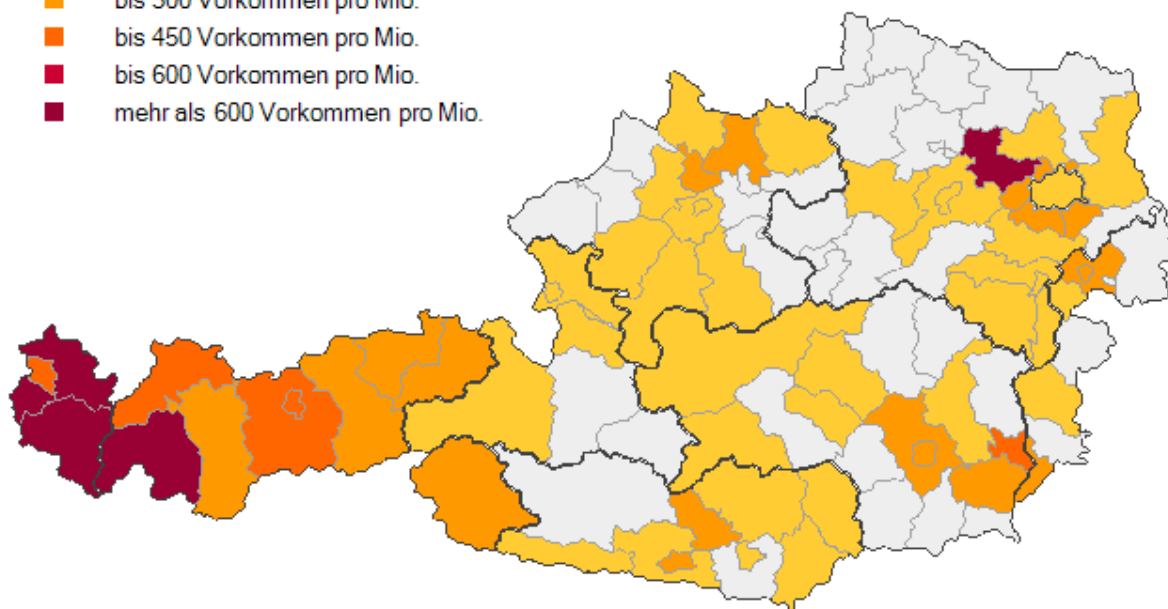
- weniger als 37 Vorkommen pro Mio.
- bis 150 Vorkommen pro Mio.
- bis 300 Vorkommen pro Mio.
- bis 450 Vorkommen pro Mio.
- bis 600 Vorkommen pro Mio.
- mehr als 600 Vorkommen pro Mio.

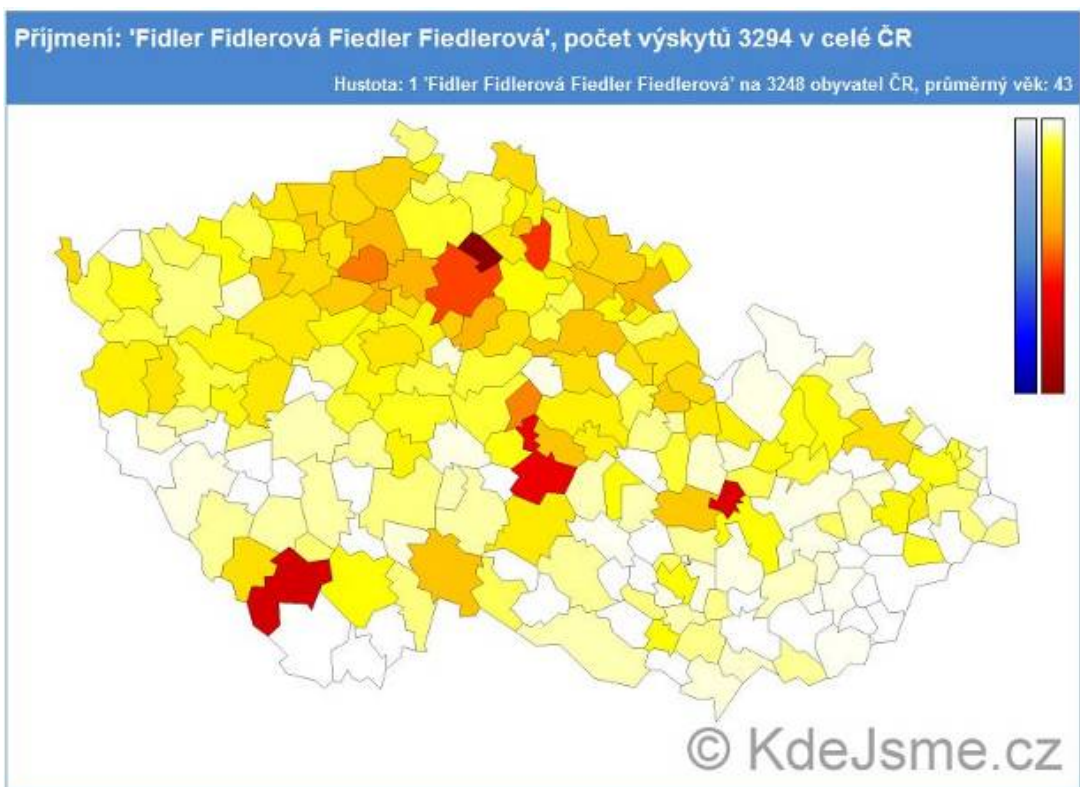
Obr. 14: Rozšíření příjmení *Fi(e)dlers* v A (ca. 2.800 osob)

Relative Namensverteilung

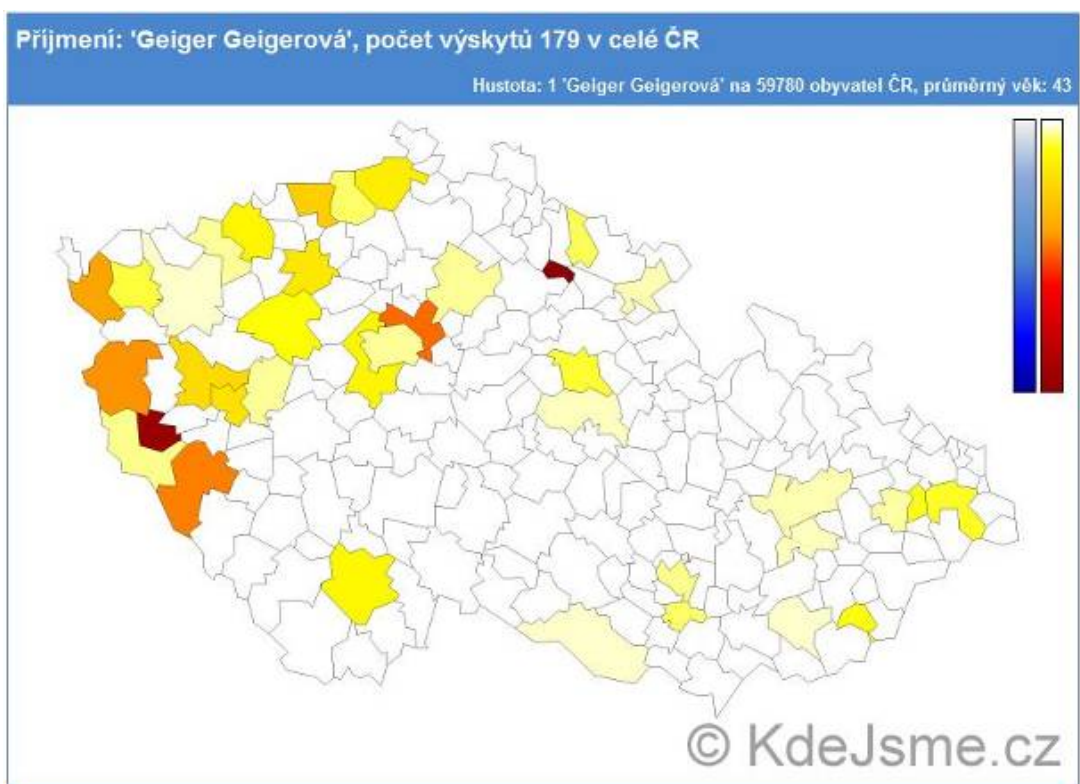
- weniger als 37 Vorkommen pro Mio.
- bis 150 Vorkommen pro Mio.
- bis 300 Vorkommen pro Mio.
- bis 450 Vorkommen pro Mio.
- bis 600 Vorkommen pro Mio.
- mehr als 600 Vorkommen pro Mio.

Obr. 15: Rozšíření příjmení *Geiger* v A (ca. 2.900 osob)

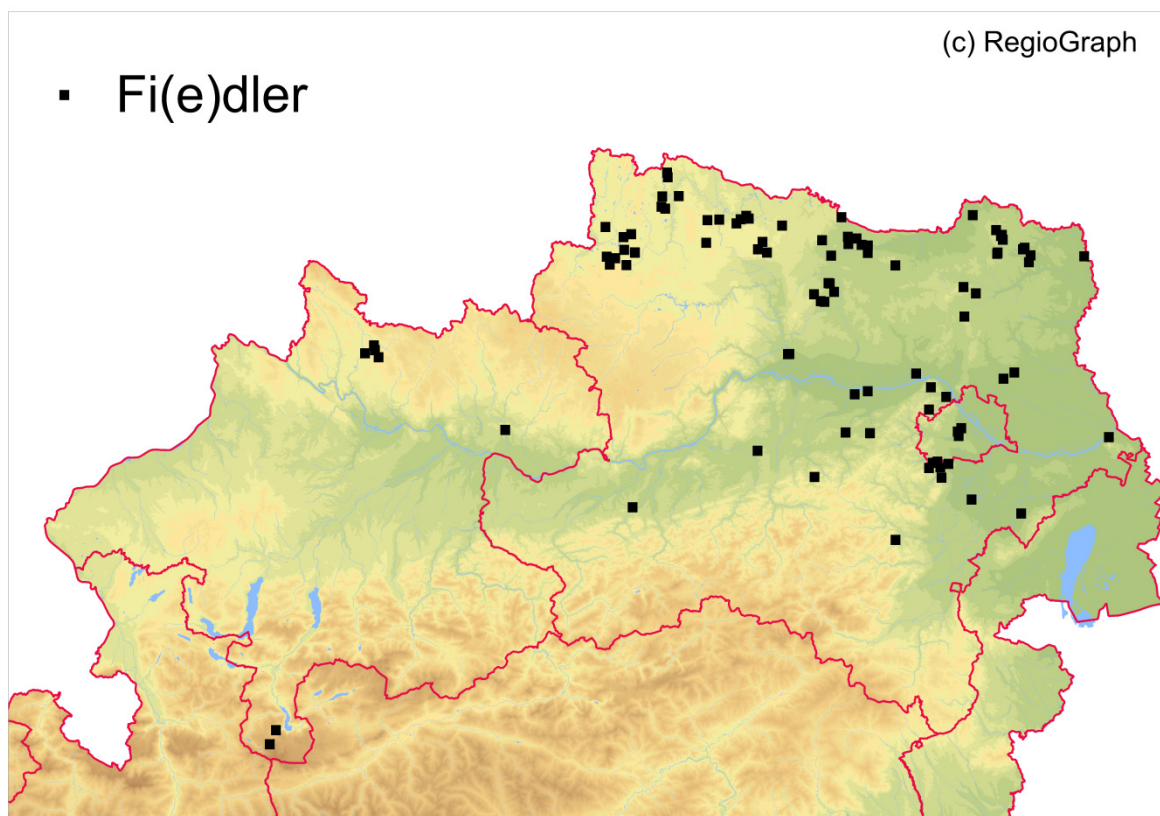

Obr. 16: Rozšíření příjmení *Fi(e)dlar/Fi(e)dlarová* v CZ (3.294 osob)

Obr. 17: Rozšíření příjmení *Geiger/Geigerová* v CZ (179 osob)

Z toho se zdá velmi pravděpodobné, že *Fiedler* je imigrační jméno z českých zemí. Pro jistotu uvádíme i rozšíření *Fiedlera* kolem roku 1820 v rakouském Podunají, zakládající se na seznamech stabilního katastru (Franzischeischer Kataster)²⁸. Můžeme pozorovat rozšíření na krajním severovýchodě přímo na hranici s Čechami/Moravou (viz vyobr. 18).

Obr. 18: Rozšíření příjmení *Fi(e)dler* v rakouském Podunají kolem roku 1820

Z českých pramenů vyplývá, že německé příjmení *Fiedler* bylo převzato do češtiny jako cizí jméno. Toto na jedné straně objasňuje dnešní rozšíření v CZ, ale také ukazuje, že přistěhovaní nositelé jména do

²⁸ Podle Herbert Jandaurek, Die oberösterreichischen Familiennamen des fran-
ciseischen Katasters, Bde. 1–5, Linz 1938–1942 [strojopis v Oberösterreichi-
sches Landesarchiv v Linci], resp. Felix Gundacker, Die Besitzer der Baupar-
zellen in Niederösterreich im Franzischeischen Kataster 1817–24, Wien 2008.

A mohli být Němci nebo Češi. Lze si však představit, že apelativ pocházející z němčiny sehrál úlohu při vzniku českého příjmení *Fi(e)dler*, ale substantiva **fidle* resp. **fidlěř* n. p. (na rozdíl od sloves *fidlat* a *fidlovat*) ve (staro-)češtině nejsou doložena.

Základem českého příjmení *Fi(e)dler* je patrně odpovídající německé příjmení (srov. Beneš²⁹ s doklady z roků 1414, 1582 a 1651; další doklady z 1379/82 a 1454 u Moldanové³⁰, ovšem bez uvedení pramenů); stejně se ostatně vysvětluje i polské příjmení *Fiedler/Fedler/Fidler/Fydlar*³¹. Příjmení *Fi(e)dler* tedy nebylo utvořeno v češtině, nýbrž bylo jako množství jiných převzato jako takové z němčiny.

To vše ovšem nijak neodporuje závěru, že výskyt příjmení *Fi(e)dler* na severovýchodě Rakouska je výsledkem přistěhování z Čech, Moravy, Slezska a Slovenska (Češi, Poláci, Slováci, ale i Němci z těchto zemí).

4.3 *Horvath*

Příjmení *Horvath* představuje případ, že příjmení může být v A a CZ oblastně vysokofrekvenčním, aniž by nastala migrace zasluhující zmínky z jednoho státního území do druhého. Příjmení *Horvath* pochází z migrací, které vyvolaly turecké války v novověku. Hlavní proud obyvatelstva přicházel z Chorvatska a dosáhl západního Uherska (dnešní spolkové země Burgenland) jakož i východního Dolního Rakouska s výběžky na Moravu (srov. místní jméno *Chorvatská Nová Ves* u Břeclavi). Chorvatská příjmení byla pravděpodobně utvořena z velké části teprve v nové sídelní oblasti a díky tomu se nejedná o

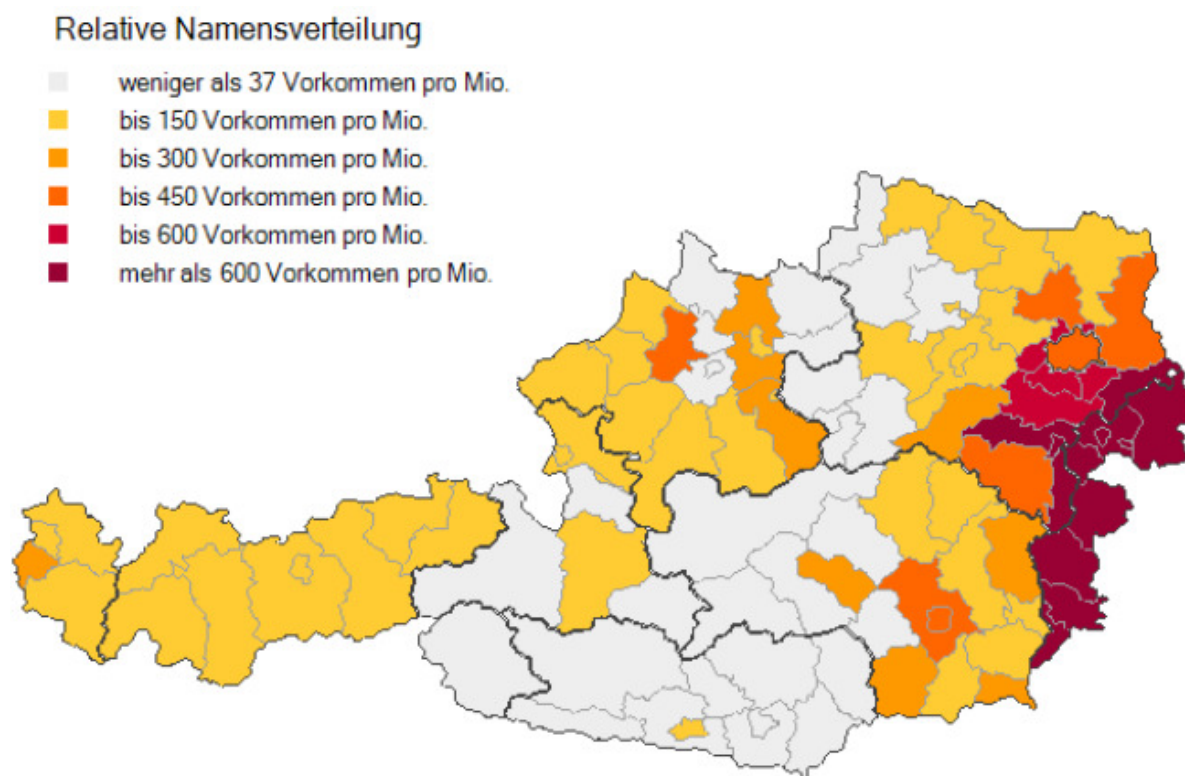
²⁹ Beneš, o. c. v pozn. 16, s. 279.

³⁰ Moldanová, o. c. v pozn. 8, s. 50.

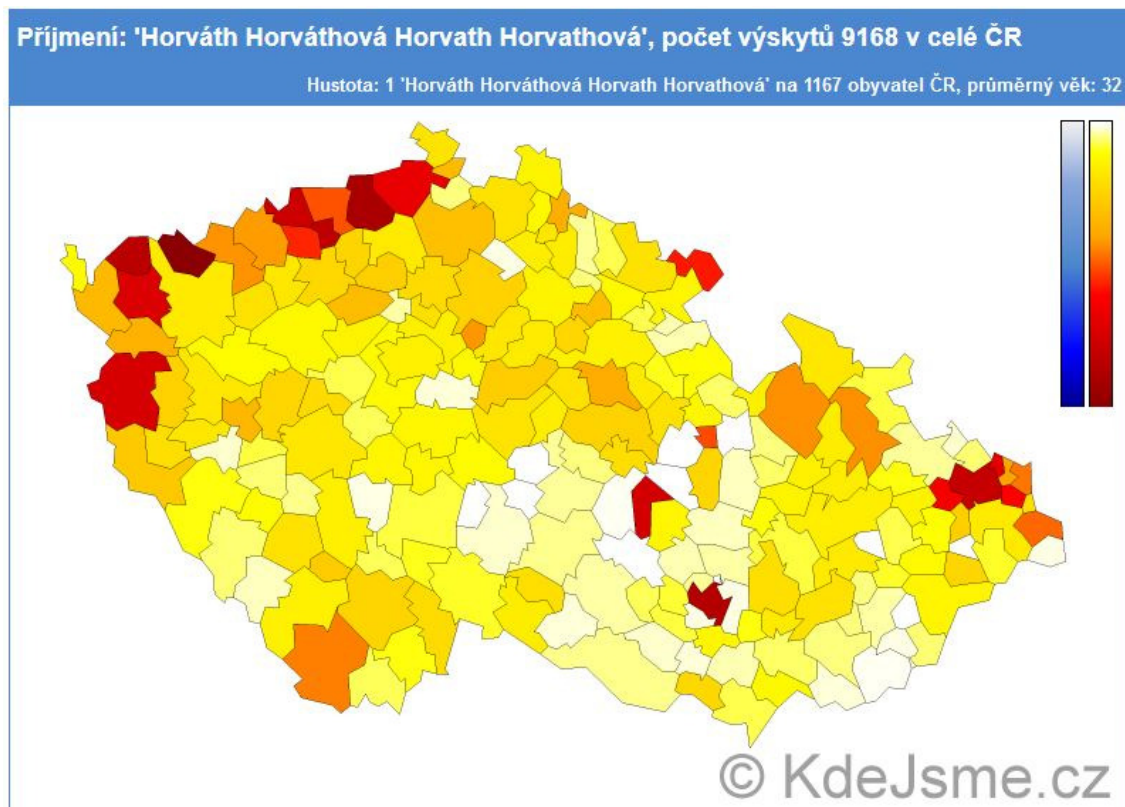
³¹ Viz Kazimierz Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1, Kraków 2001, s. 191.

migrační jména. Příjmení *Horvath* v nejvýchodnější spolkové zemi Rakouska (viz vyobr. 19) a šířící se odtamtud na západ označuje vskutku etnické a jazykové Chorvaty. *Horvath* je také maďarské apellativum pro Chorvata. Uherský úředník (Burgenland byl od středověku do roku 1921 částí Uherského království) dával tedy Chorvatovi příjmení „Chorvat“.

Rozšíření příjmení *Horvath* v CZ (viz vyobr. 20) ukazuje zcela jednoznačně kumulaci v dříve německy mluvící oblasti v severních Čechách. Jak víme z dokumentací týkající se soudobých dějin a z rozhovorů s dobovými svědky, se předávaly neobydlené domy Němců („Sudetendeutsche“), kteří už nebyli v zemi, Romům. Tito přišli ze Slovenska. Čeští Romové jakož i rakouští Romové a Sinti byli za nacismu z velké části povražďeni. Slovensko bylo stejně jako rakouské Burgenlandsko částí Uherského království. Platilo tam uherské právo, uherská byrokracie a uherské tvoření příjmení. Proč se Romové označovali za Chorváty? Najít odpověď na tuto otázku je úkolem budoucího zkoumání.

Obr. 19: Rozšíření příjmení *Horvath* v A (ca. 6.700 osob)

Obr. 20: Rozšíření příjmení *Horvath* ap. v CZ (9.168 osob)

5. Závěrečná poznámka

Těchto málo zde představených příkladů rozšíření příjmení v A a CZ představuje mnohotvárný, ale zároveň zčásti i jednoznačný obraz. V budoucnu je možné a žádoucí zpracovávat tenhle obraz pomocí dalších distribučních map. Pro statisticky vysoký počet nositelů jmen v obou státech se zde jedná zřejmě o více než jen příležitostný, náhodný výskyt příjmení v příslušné sousední zemi. Se zkoumáním příjmení se otvírá nahlédnutí do společného dědictví habsburské monarchie, na kterém má dodnes několik států svůj podíl.

Zusammenfassung

Es ist in den Kulturwissenschaften bekannt, dass die Familiennamen (fortan: FamN) in Wien und im nordöstlichen österreichischen Donauraum sehr viele Gemeinsamkeiten mit der Tschechischen Republik aufweisen. Dies ist in Österreich auch einer breiten Öffentlichkeit bekannt. Immer wieder kommt dieses Thema anekdotisch zur Sprache, zum Beispiel in der Telefonbuchpolka von Georg Kreisler. Besonders anhand von Personen aus dem Bereich des Fußballsports und aus der Politik sind die Wiener tschechischen FamN bekannt geworden, z. B. die Fußballspieler Herbert *Prohaska* (geboren 1955), Ernst *Stojaspal* (1925 bis 2002) und Josef *Uridil* (1895 bis 1962). Matthias *Sindelar* (1903 bis 1939), eigentlich Matěj *Šindelář*, ist der bis heute berühmteste Fußballer Österreichs. Neben seinen unvergessenen Leistungen als Fußballer ging er in die Geschichte ein als österreichischer Patriot, der nach dem Anschluss Österreichs an Hitlerdeutschland bei einem Fußballspiel die Deutschen massiv provozierte. Sein früher Tod 1939 wurde als Protest gegen Hitlerdeutschland gedeutet.

Diese Darstellung bringt vergleichende Kartierungen von FamN oder deren Teilen, die sowohl in Österreich als auch in Tschechien häufig sind und wahrscheinlich aus dem Gebiet des heutigen Tschechien stammen und bereits zur Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie in den österreichischen Donauraum gelangt sind.

Zur Kartierung von FamN in den beiden Staaten: Seit wenigen Jahren ist es möglich, FamN in Österreich und der Tschechischen Republik in ihrer geografischen Häufigkeit zu kartieren. Wir verwenden die beiden gängigen Kartierungsprogramme von „Kdejsme“ und „Geogen Austria“. Die Karten von „Kdejsme“ basieren auf einem Datenbestand des tschechischen Innenministeriums von 2014, „Geogen Austria“ auf einem Telefonverzeichnis von 2005.

Als Indikator für Häufigkeit und Verbreitungsgebiet dieser Wanderungsnamen wurde das tschechische Deminutivsuffix *-cek/-tschek* herangezogen, welches ein typisches Verbreitungsgebiet in Ostöster-

reich zeigt. Zum allgemeinen statistischen Häufigkeitsvergleich wurden gängige autochthone österreichische Bildungstypen von FamN gegenübergestellt: *-hofer*, *-dorfer*, *-böck* (als Ableitung zu Gewässernamen, Ortsnamen und Hofnamen auf *-bach* im Donaauraum). Die meisten Fallbeispiele zeigen in Österreich das Verteilungsmuster von *-cek/-tschek*, wobei es wohl kaum eine Rolle spielt, ob der entsprechende FamN in Tschechien im autochthonen Gebiet grenznah oder grenzfern ist, vgl. grenznahe *Sobotka* zu grenzfernem *Schubert*. Es ist auch nicht ersichtlich, ob ein FamN, dem ursprünglich ein deutsches Appellativ zugrunde liegt und der heute auch noch in Tschechien häufig ist, wie *Richter*, direkt von ostmitteldeutschen Sprachträgern nach Österreich gekommen ist, oder ob dieses Wort appellativisch ins Tschechische gelangt ist und dort in paralleler Weise zur FamN-Bildung herangezogen wurde.

Zwei individuelle Fälle stellen die Beispiele *Fiedler/Geiger* und *Horvath* dar.

Der eingewanderte FamN *Fiedler* wird dermaßen häufig, dass er den im Donaauraum gleichbedeutenden autochthonen, aber nur selten gebildeten FamN *Geiger* in eine Minderheitensituation bringt.

Der FamN *Horvath* kommt in beiden Staaten häufig vor, allerdings entspricht das Verbreitungsgebiet nicht dem vorhin beschriebenen Muster. Hier ist die Herkunft der NamenträgerInnen von Bedeutung sowie die Zeit der Entstehung der jeweiligen Verbreitungsgebiete. Handelt es sich bei den oben beschriebenen FamN im Wesentlichen in Österreich um sekundäre Verbreitungsgebiete aus der Zeit der späten Donaumonarchie, so ist *Horvath* zeitlich anders gelagert: Der Name ist typisch für die Gebiete der ehemaligen ungarischen Krone. Seine ursprüngliche Bedeutung ist „Kroate“ (kann aber „fremde Personen“ im Allgemeinen bedeuten, so auch Roma). In Österreich ist er im Bundesland Burgenland sehr häufig, welches in den Jahren nach dem 1. Weltkrieg von Ungarn abgetrennt und an die Republik Österreich angegliedert wurde. Hier bezieht sich *Horvath* wohl auf die früher noch wesentlich bedeutenderen kroatischen Sprachinseln, die in

der frühen Neuzeit entstanden sind. Vom Burgenland aus verbreitet sich der Name in Österreich nach Westen und Norden.

In Tschechien markiert der FamN *Horvath* in seiner geographischen Verbreitung ein Gebiet im Norden des Landes mit ehemals deutschsprachiger Bevölkerung, wo nach dem 2. Weltkrieg Bevölkerung aus der Slowakei, die früher ein Teil Ungarns war, angesiedelt wurde. Hier ist keine Wanderungsbewegung von Tschechien nach Österreich festzustellen. Das österreichische Verteilungsgebiet als ein hauptsächlich primäres, autochthones zu bezeichnen, jenes in Tschechien als sekundäres, jedoch ohne direkten Zusammenhang mit der Republik Österreich, sondern als zeitgeschichtliches Erbe aus der Zeit der Tschechoslowakei.

Diese wenigen hier dargestellten Fälle von FamN-Verteilungen in Österreich und Tschechien zeigen ein vielfältiges und zum Teil eindeutiges Bild. Es ist möglich und wünschenswert, mit weiteren Verteilungskarten dieses Bild weiter auszuarbeiten. Aufgrund der statistisch hohen Anzahl von Namenträgern in beiden Ländern handelt es sich hier eindeutig um mehr als nur das gelegentliche, zufällige Auftreten von FamN im jeweiligen Nachbarland. Über die Untersuchung der FamN eröffnen sich Einblicke in das gemeinsame Erbe der Habsburgermonarchie, an dem bis heute mehrere Staaten Anteil haben.

Summary

SURNAMES IN EUROPEAN CONTEXT: AUSTRIA – CZECH REPUBLIC

This paper deals with the recent distribution and the historical contexts of certain surnames as well as surname endings in Austria (AT) and the Czech Republic (CZ) that are frequent and have coherent distribution patterns in both countries.

As an introduction, we present the distributions of highly frequent surname endings that are autochthonous in AT as well as several migratory names (Czech as well as Austrian) that are autochthonous in CZ. After this, we present two detailed cases of migratory names: *Richter* (CZ: about 7600 namebearers; AT: about 5100 namebearers) and *Fiedler* (CZ: about 3300 namebearers; AT: about 2800 namebearers).

Finally, the name *Horvath* is presented as another very special case: it is highly frequent in both countries, but the reason for this does not lie in migration processes between these two countries. The name *Horvath* is an old Hungarian name, which has an autochthonous distribution area (about 6700 namebearers) in AT due to the fact that a former part of Hungary was given to AT after World War I (the state of Burgenland). In CZ, on the other hand, this name (with about 9200 namebearers) is a migratory name who moved into the Bohemian countries from the former region of Upper Hungary (which later became the eastern part of Czechoslovakia and is now Slovakia).

The surnames presented in this paper have a large number of namebearers in both countries and their presence is neither random nor incidental. The distribution maps show a variety of significant distribution patterns that have historical reasons. Examining these surnames and their distributions can deliver insights into the common heritage of several modern countries that were once part of the Habsburg monarchy.

karl.hohensinner@gmx.at
Kreuznerstraße 8
4360 Grein
ÖSTERREICH

wolfgang.janka@kbl.badw.de
Kommission für bayerische Landesgeschichte
bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften
Alfons-Goppel-Straße 11
80539 München
DEUTSCHLAND

bertold@gmx.at
Dietzendorfer Straße 3
4092 Esternberg
ÖSTERREICH